

אלימות, שליטה והנאה: היצירה הגופנית המחודשת

לימור סמימיאן דרש*

תקציר. מאמר זה מתאר את השינויים החלים בגופם של חיילי יחידת דובדבן במהלך הכשרתם. לגוף הנוצר בהכשרה זו יש יכולות חדשות של אלימות, של שליטה ושל הנאה. המאמר דן בשלושת המושגים הללו ומציע מודל תיאורטי חדש להבנת הקשר ביניהם. היכולות הגופניות החדשות, כך אטען, נותרות בגופם של החיילים גם לאחר שחרורם מן הצבא, דבר המחייב לדון בטיבם של שינויים אלו. שני מושגים אנליטיים נמצאים במרכז הדיון אודות הבנת השינויים האלו: הביטוס וביווגיות מקומיות. כפי שאטען, תהליכי ההכשרה משפיעים במידת מה הן על יצירתו של הביטוס גופני חדש והן על יצירתה של ביווגיה מקומית חדשה.

המודל המשולש: אלימות, שליטה והנאה

שחר: "לחשוב שהיסודות של האגרסיביות טבועים בי. הריחות, הכול עלה לי מחדש, הכול צף, זה לא אני, אני לא עברתי את זה, לא יכול להיות שזה מה שעברתי, עכשיו את קולטת שזה מה שעברתי? זה היה קשה, קשה. קשה לקרוא את זה, היה לי קשה, ממש קשה, ממש פחדתי, זה ממש מפחיד לחשוב שזה מה שעברתי."

שאלה: "אתה חושב שגם עכשיו בדיעבד היית רוצה לשרת שם?"
 שחר: "אני לא יודע. זה מפחיד מאוד. ברור שמחר אני אגיד כן. מפחיד אותי שזה מה שעברתי, שזה מה שזה עולל לנפש שלי, מפחיד אותי לחשוב על האגרסיביות, שהיא באמת מוטמעת כך. שאם הילד שלי יעשה משהו אני אתן לו 'לפה', ואם לא לו אז לאשתי. אבל אני לא בן אדם אלים, אני עדין, את מכירה אותי. אבל אולי אני כן אלים, אם עברתי דבר כזה?"

"...החיה קיימת כך, היא שקטה, היא רדומה, החיה רדומה. אם חשבתי פעם שהיא לא קיימת, היא קיימת, והיא רדומה, והיא שקטה, שקטה, שקטה, ורק צריך לעורר אותה. ויכול להיות, זה מאוד צדקני לומר שזה הלך ולא קיים, אבל זה לא נכון, החיה רדומה." (מתוך הריאיון עם שחר).¹

* המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

תודה לפרופ' איל בן-ארי ולפרופ' מאירה וייס על ההנחיה במחקר. תודה לפרופ' איל בן-ארי, פרופ' ויקטור עזריה, אסף דרש, אלי תימן ואבי שושנה שקראו גרסאות ראשונות של מאמר זה ותרמו רבות לעיצוב התוצר הסופי. תודה לקוראים האנונימיים של סוציולוגיה ישראלית על ההערות המעניינות ועל הביקורת החשובה.

1. כל השמות בדויים.

כששחר קורא חלקים מן הריאיון שלו וחלק מן הפיתוחים התיאורטיים שאני מציעה, הוא נזכר בחוויותיו מן השירות הצבאי. הוא חש בגופו שוב את היכולות הגופניות שהוטמעו בו ומתאר אותן כיסודות אגרסיביים שנותרו בו גם לאחר שחרורו מן היחידה. המחשבות של שחר על שעבר במהלך שירותו ביחידה ועל ההשלכות של חוויות אלו גם לאחר השחרור ליוו אותי במהלך המחקר. בתום כל ריאיון, בקריאתם החוזרת ונשנית של הריאיונות ובניסיונות הפיתוח האנליטי של הממצאים שעלו מהם – תמיד שבה ועלתה השאלה אילו שינויים גופניים חוללה הכשרה זו והשירות כולו בגופם של החיילים.

בניתוח תהליך ההכשרה של החיילים הצעתי כי החיילים רוכשים שלוש יכולות גופניות² חדשות: יכולות של אלימות, של שליטה ושל הנאה (סמימאן דרש, 2004). אלו מוטמעות בהם במהלך ההכשרה, באות לידי ביטוי בהמשך השירות ונותרות בגופם גם לאחר יציאתם מן המערכת הצבאית. במאמר זה ארצה לדון בשאלה מהן היכולות החדשות שהוטמעו בגופם של החיילים ומה טיבם של שינויים גופניים אלו.

טענתי המרכזית היא כי בתקופה זו, ובעיקר במהלך קורס לוטר (לוחמה בטרור), החיילים מסגלים יכולות גופניות חדשות של אלימות, של שליטה ושל הנאה. יכולות גופניות אלו אינן זמניות ואינן מושאלות לצורך התפקיד, אלא הן מדגימות את עיצובם של גופים חדשים. הביטויים הגופניים של החיילים כה מושרשים בהם, עד שנדמה כי תהליך ההכשרה טבע בתוכם מעין טבע שני, שמתבטא בהתנהגויות גופניות של אלימות, של שליטה ושל הנאה המבוצעות באופן מיידי.

עומק השינויים הגופניים, עוצמתם ומשך זמן הישארותם בגוף החיילים הביאוני לבדוק באיזו מידה יוכלו לסייע המושג "הביטוס" של בורדייה (Bourdieu, 1977, 1990) והמושג "ביולוגיות מקומיות" של לוק (Lock, 1998, 2001) להעשרת ההבנה של תהליך ההכשרה המדובר.

ביטויים של אלימות, של שליטה ושל הנאה הופיעו בעבר בספרות הסוציולוגית הצבאית, אולם לא בכפיפה אמפירית ואנליטית אחת. רווחת הספרות על אודות יצירת היכולות האלימות במערכת הצבאית, ובעיקר בתקופת ההכשרה (ששון-לוי, 2000; Bourne, 1967; Cockerham, 1973; Eisenhart, 1977; Winslow, 1999). האלימות כפי שהיא באה לידי ביטוי במחקרים אלו היא אמצעי לחיזוק הזהות הגברית וליצירת לכידות חברתית. ואולם, במחקר זה האלימות אינה רק אמצעי, אלא גם התוצר של הכשרה זו. נראה כיצד באמצעות הפעלת אלימות תמידית כלפי החיילים, מיוצרים במהלך ההכשרה גופים המפעילים אלימות בעצמם תמיד ובאופן מיידי.

בספרות הסוציולוגית הצבאית נקשרות גם השליטה – והשליטה הרגשית בפרט – עם יצירת הלוחם הגברי (שיאון, 1997; ששון-לוי, 2000; Ben-Ari, 1998, 2000). מדיון זה, כמו מכלל הדיון בצבא וגבריות, נעדר מושג האלימות. נדמה כי לשליטה הפנימית והרגשית יש מעמד כשלעצמה בחשיבותה לתפקוד החייל בצבא. אך מדוע עוסק הצבא בהכשרת החייל לשליטה כזו, ולשם מה זקוק החייל לשליטה פנימית? טענה אחת אודות הקשר שבין אלימות ובין שליטה עוסקת בכך שהשליטה הרגשית של החייל היא תנאי ליכולתו להפעיל את האלימות שרכש בהכשרה (Ben-Ari, 1998, 2000). במאמר זה ארחיב את הקשר הדואלי ואוסיף את מרכיב ההנאה לשני מושגים אלו.

2. במונח "גופני" ובהתייחסותי לגוף לאורך המאמר כולו, כוונתי לאספקטים הפיזיים והנפשיים של הגוף.

כפי שנראה בהמשך הדברים, ביטויי ההנאה הם החריגים ביותר בנוף הספרות הסוציולוגית הצבאית. כשהם נידונים בספרות פסיכולוגית, הם מוצגים כביטוי חריג שהופעתו במצבים אלימים נובעת מהעדר שליטה עצמית של הפרט. ההנאה מיוחסת להתפרצות בלתי מרוסנת של החייל, ובכך מניחה גישה זו כי מדובר בתכונה אינדיבידואלית ובמהות שיש לגלותה. לטענתי, גם הספרות הסוציולוגית אינה מאתגרת די הצורך את ההנחה המהותנית והאינדיבידואלית שבבסיס ההנאה. במאמר זה אבקש להראות כי ההנאה מובנית חברתית, כמו יכולות האלימות והשליטה.

המודל האמפירי והאנליטי כפי שיוצג במאמר זה משלב לראשונה בין שלושת המושגים. לפי מודל זה, האלימות היא אמצעי להשיג את מטרות הכשרה, אך היא גם התוצר של אותה הכשרה עצמה; השליטה היא תנאי להפעלת האלימות וגם תוצר של הפעלתה; ההנאה היא חלק מיכולת השליטה החדשה שרוכש החייל ואינה נובעת במישרין מן האלימות אלא מיכולת השליטה שבאה לידי ביטוי במצבים האלימים. השליטה, אם כן, מתווכת בין האלימות ובין ההנאה.

לאחר הצגת המודל המשולב, שהוא הביטוי הגופני החדש של החייל בתום הכשרתו, אגש לבחון את טיבם של שינויים אלו. אטען כי היכולות הגופניות החדשות של החיילים אינן זמניות, אלא מוטמעות בגופם ונותרות בו גם לאחר השחרור. כדי להבין את טיבם של השינויים הגופניים ניגש לספרות התיאורטית של הגוף, אשר יכולה להעשיר את הניתוח של החומרים האמפיריים העוסקים בתהליכים הגופניים שעוברים החיילים הלכה למעשה. בייחוד ארצה לבחון את תרומתם של המושגים "הביטוס" ו"ביולוגיות מקומיות" להבנת השינויים הגופניים המתחוללים בהכשרה זו ואטען כי השינוי שהתחולל בגופם של החיילים השפיע על ה"ביטוס" של החייל, וכי יש בו גם מן העוצמה המרומזת במושג ביולוגיה מקומית.

הביטוס וביולוגיות מקומיות – מיקום תיאורטי

לצורך הסבר של המושגים התיאורטיים הביטוס וביולוגיות מקומיות, אציג תחילה את מיקומם בשיח התיאורטי של הגוף. אשתמש בחלוקה שמציע צ'ורדאש (Csordas, 1993) בין שני אשכולות תיאורטיים של הגוף: הגישה הסימבולית-טקסטואלית והגישה הפנומנולוגית-מתודולוגית.

הגישה הסימבולית-טקסטואלית

גישה זו עוסקת בגוף כמקור סימבולי, ובהיבטיה המאוחרים היא מציעה לבחון את הגוף כזירה של פרקטיקות חברתיות. בגישה זו נוקטים (Blacking (1973), Douglas (1977), Foucault (1977), Turner (1987), Schepher-Hughes & Lock (1977), Bourdieu (1977, 1990) בורדייה נחשב תיאורטיקן אשר ראה בעבר את הגוף כסמל לחברתי, אך בשלב מסוים התחיל לראות בו זירה של פרקטיקות חברתיות.

בתוך גישה זו מצויות כמה וכמה תיאוריות הפרושות על הרצף שבין תפיסות מכניסטיות של הגוף ובין תפיסות של בחירה חופשית (Free Will). בתוכם נמצאות הגישות העוסקות בהקשרים ההיסטוריים והחברתיים של ההיבטים הגופניים. אלו אינן עוסקות בהצגת מבנה

א־היסטורי ומכני מחד גיסא, אך גם אינן מציעות לדון בבחירה החופשית של פרט המבנה את עולמו מאידך גיסא. גישות אלו משותחות במרחב שבין סטרוקטורליזם ופנומנולוגיה. זוהי גם גישתו של בורדייה.

בורדייה (Bourdieu, 1977, 1990) משלב התבוננות היסטורית קונטקסטואלית המאתגרת את הגישה האוטומטית, האל־זמנית, האוניברסלית. הוא מציע קשר מעגלי היסטורי בין הביטוס, פרקטיקות גופניות ומבנים חברתיים (Bourdieu, 1977, p. 73):

The habitus, the product of history, produces individual and collective practices, and hence history, in accordance with the schemes engendered by history. (Bourdieu, 1977, p. 82)

ההביטוס הוא ההיסטורי שהפך לטבעי ("the habitus, history turned into nature") או מה שמכנה בורדייה "טבע שני" ("the second nature of habitus") (שם). ההביטוס מגולם בפרט אבל כוחו בעצם בקבוצה: הפרקטיקות הקבוצתיות, שהן מובנות מאליהן, מבנות את הביטויים הגופניים של הפרט, והחזרתיות ההיסטורית שלהן משעתקת את ההביטוס המעמדי־חברתי. את הביטוי המוטורי של ההביטוס מגדיר בורדייה Body Hexis, שפירושו המחוות הגופניות והתנועות האופייניות לכל סיטואציה חברתית (Bourdieu, 1977, p. 87). בורדייה משווה את משקלו של ההיסטורי אל מול משקלו של ההווה הרגעי וטוען שההיסטוריה המוטמעת נותנת מידה של אוטונומיה ביצירת פרקטיקות לעומת הדטרמיניזם החיצוני של ההווה המיידית:

The habitus – embodied history, internalized as a second nature and so forgotten as history – is the active presence of the whole past of which it is the product. As such, it is what gives practices their relative autonomy with respect to external determination of the immediate present. (Bourdieu, 1990, p. 56)

עוד הוא מוסיף שההביטוס מיוצר ומתקיים ברמה לא מודעת. הסכמות החברתיות עוברות מפרקטיקה לפרקטיקה בלי לעבור דרך שיח מודע. לדבריו:

The habitus is a spontaneity without consciousness or will. (Bourdieu, 1990, p. 56)

עם זאת, אומר בורדייה, אין פירושו של דבר שההביטוס הוא תוצר של למידה מכנית, של ניסוי וטעייה, אלא יש בכיסו רציונל שאפשר ללמוד, רציונל של תנועות והתנהגויות המופנמות בגוף בספונטניות.

אף על פי שצ'ורדאש (Csordas, 1993) מייחס לבורדייה מקום מרכזי בגישה הסימבולית־טקסטואלית, נראה בעיני שגם בורדייה מתבונן לעתים בגוף רק כאמצעי לחקר החברה והחברתי. הגוף מוצג במשנתו כמְקַל חברתי להיבטים מעמדיים ומגדריים המוטמעים בו ומשועתקים דרכו לאורך ההיסטוריה. ביטויי הגוף האינדיבידואלי³ רלוונטיים בגישתו רק כחלק מן הביטוי של ההביטוס התרבותי־מעמדי (Bourdieu, 1990, p. 60). כך למשל הוא שואל ממלאני קליין את המושג "גיאוגרפיה גופנית" ועוסק בגיאוגרפיה של הגופים

3. לפי אבחנתן של שפר־היוז ולוק (Scheper-Hughes & Lock, 1987) בין שלושת הגופים. הגוף האינדיבידואלי הוא חוויית הגוף הפרטי בעולם.

במרחב ולא בגיאוגרפיה של הגוף האינדיבידואלי או בשינויים הגופניים המתרחשים בתוכו (Bourdieu, 1977, p. 92).

מחקר זה בוחן את היישום האמפירי של הסכמה התיאורטית של בורדייה כפי שהיא עולה במושג הביטוס, ומציע לבחון כיצד מיוצר הביטוס בזמן הביוגרפי של פרטים. בורדייה נותן נקודת מבט היסטורית, קבוצתית-מעמדית, ארוכת טווח, ואילו במחקר זה מדובר בפרק זמן תחום שבו מתרחשים תהליכים של יצירת הביטוס ושל שינויו של ההביטוס הקיים. כמו כן, ההתבוננות היא בגוף האינדיבידואלי ובייצור פרקטיקות גופניות הלכה למעשה בזמן הביוגרפי של פרטים, פרקטיקות אשר הופכות לחלק מההביטוס שלהם. שלא כבורדייה, המניח שההווה שולי לעומת העבר המצטבר, אציע שעבודה אינטנסיבית על הגוף וריכוז של השינוי הגופני בפרק זמן מוגבל ובמסגרת טוטליטרית יכולים להשפיע על ההביטוס ולעצבו, גם אם אין מדובר בתהליך ארוך טווח. עוד אטען כי התחושה שאי אפשר להתערב בכוונה תחילה בפרקטיקות הוולונטריות המשפיעות על ההביטוס ומייצרות אותו, אף היא אינה מתיישבת עם המתרחש בהכשרה המתוכננת והמוגדרת, שבה רכישת הפרקטיקות הגופניות החדשות אינה ספונטנית ובלתי מודעת, אלא החיילים שותפים לתהליך רכישת היכולות החדשות ונותנים להן פרשנות פורמלית בעלת רציונל.

הגישה הפנומנולוגית-מתודולוגית

הגישה הפנומנולוגית-מתודולוגית רואה בגוף נקודת מוצא מתודולוגית לחקר העולם ולא אובייקט מחקר. היות והגוף הוא פריזמת הנוכחות של האדם בעולם, הכול מתחיל ממנו ומתרחש דרכו ("The been in the world") (Csordas, 1993, p. 137). בגישה זו נוקטים למשל פוקו⁴ במחקריו השונים (למשל 1977) וגירץ (1973), ובה ממקם את עצמו גם צ'ורדאש (Csordas, 1993), המציע לראות את ה-embodiment כתחום מתודולוגי. הוא מבקש לקשר בין הרעיונות של "גוף" ושל "תפיסה", וכמו מרלו-פונטי (Merleau-Ponty, 1962, 1964) גם הוא מציע שהתפיסה היא תמיד חלק מהעולם התרבותי ושאינן תפיסה פְּרָה-תרבותית או פְּרָה-היסטורית. ואולם, בניגוד לגישה הקלאסית הרואה בתפיסה אקט קוגניטיבי בלבד, צ'ורדאש מתבונן בהיבטים הסומטיים שלה ומציע לראות בה צורה סומטית של התייחסות, כלומר התייחסות של הגוף לעצמו ולגופים אחרים. הוא טובע את המושג "Somatic modes of attention" וטוען כי דרך ביטויים גופניים אפשר לחשוף את החברתי והתרבותי. כמו אצל בורדייה, גם אצל צ'ורדאש הגוף הוא זירה לגילום החברתי. שלא כמו הגישות הסימבוליות-טקסטואליות, צ'ורדאש חוקר את הגוף האינדיבידואלי, אך רק כנקודת מוצא להבנת התרבות והתהליכים התרבותיים. גם הוא מניח שהגוף וצורות התפיסה הסומטיות התהוו היסטורית בתהליך תרבותי מתמשך. הפרט מייצג עבורו את המתרחש בחברה שבה הוא חי, וכך למשל אפשר לחשוף תהליכי מדיקליזציה שעברה החברה דרך תפיסות מדיקליות של הגוף. הגוף, והגוף הפיזי בפרט, נמצאים במקד המחקר, אולם עדיין רק כפריזמה להתבוננות בחברה.

4. תודה לפרופ' איל בן-ארי על המינח המדויק.

5. פוקו מופיע בשתי הגישות, היות והגוף במחקריו הוא גם הנחת מוצא מתודולוגית לחקר החברתי וגם אובייקט המחקר.

שוב - היכן הגוף?

בצד ההבדלים שמציג צ'ורדאש (שם) בין הגישה הסימבולית-טקסטואלית ובין הגישה הפנומנולוגית-מתודולוגית, ארצה לטעון כי שתיהן מחפשות את הידע התרבותי-חברתי המוטמע בגוף, ובשתיהן הגוף אינו אלא מְכַל שדרכו מתבוננים בחברתי. הגוף הגשמי (בלי להיכנס לדיכוטומיה של גוף-נפש ובלי לעשות לו רדוקציה לגוף פיזי בלבד) והשינויים הגופניים אינם נחקרים כשלעצמם. במחקר שלהלן, לעומת זאת, הגוף על היבטיו הפיזיים והנפשיים הוא נקודת המוצא למחקר, הוא אובייקט המחקר, הוא חזות הכול. הגוף עבורי אינו אמצעי לחשוף ערכים תרבותיים, אלא הוא הטקסט הנחקר, אותו אני מבקשת להבין.

תפיסת מרכזיות הגוף וחשיבות הלמידה דרך הגוף עולה גם אצל בורדייה. לטענתו עקרונות חברתיים המוכנסים לגוף הופכים לערכיו הנתונים ולחלק מהתנהגותו המובנת מאליה (Bourdieu, 1977, p. 95). ואולם, כפי שכבר נאמר, גם בהינתן תפיסה זו אודות הגוף, טרם ניתן לו מקום מרכזי במחקר. על מנת לחזק עוד את הדגש שאני מבקשת לשם על מקומו של הגוף במחקר זה, אגייס את התיאוריה של לוק בדבר ביולוגיות מקומיות (Lock, 1998, 2001).

לוק מתווכח עם הזרם התיאורטי המרכזי באנתרופולוגיה רפואית וטוענת כי הוא מניח אוניברסליות ביולוגית. לדבריה, איש לא יעז לראות בחברתי אוניברסלי, אך הביולוגי האוניברסלי אינו מאתגר דיו. בבחינתה את הבניית השיח של הגוף סביב תופעת המנופאוזה וסביב המדיקליזציה שלה, היא מוצאת כי נשים יפניות אינן חוות את הסימפטומים הקלאסיים המוכרים בקרב נשים אמריקאיות, כמו גלי חום והזעות לילה. בהסבר שנותנת לוק להבדלים בחוויה הגופנית, היא אינה מסתפקת בטיעון שתפיסת התופעה מובנית חברתית באופן שונה ביפן ובאמריקה. לטענתה, נוסף להבניה החברתית השונה של המנופאוזה (שבאה לידי ביטוי למשל בהעדר אבחון של הרופאים משום שאינם מחפשים סימפטומים אלו או בהעדר תשומת לב של הנשים לגופן), קיים גם הבדל ביולוגי בין נשים יפניות לאמריקאיות, הבדל שקשור לגורמים חברתיים, לתזונה, לסביבה ולגנטיקה. ההבדל הביולוגי חובר אל ההבניה החברתית של תפיסת המחלה, ויחד הם משפיעים על קיומם של סימפטומים גופניים שונים ושיחים שונים על הגוף. מכאן טובעת לוק את המושג "ביולוגיות מקומיות":

Local biologies refer to the way in which the embodied experience of physical sensations, including those of well-being, health, illness, and so on, is in part informed by the material body, itself contingent on evolutionary, environmental, and individual variables. (Lock, 2001, p. 483)

במושג "ביולוגיות מקומיות" טמונה ההנחה שהשוני בחוויה הגופנית אינו נובע רק מהיבט תרבותי מקומי שונה, אלא גם מתכונות ביולוגיות מקומיות שונות שהתפתחו עם השנים. הטיעון על קיומן של ביולוגיות מקומיות יוצא גם נגד הדטרמיניזם החברתי, שלפיו הגוף והחוויה הגופנית מוכּנים רק חברתית. אי אפשר להותיר את הגוף הפיזי הפרטי כקופסה שחורה ולהניח שכל מה שמתרחש בו מובנה חברתית. לטענתה, קיימת השפעה הדדית של המטריאלי והחברתי על החוויה הגופנית:

The biological and the social are co produced and dialectically reproduced, and the primary site where this engagement takes place is the subjectively experienced, socialized body. The material body cannot stand, as has so often been the case, as an entity that is black-boxed and assumed to be universal, with so much sociocultural flotsam layered over it. The material and the social are both contingent both local. (Lock, 2001, p. 484)

כמו לוק, ארצה גם אני לטעון כי התיאוריות שנידונו עד כה נמצאות בתוך הקטגוריה שאני מכנה "הקטגוריה התרבותית של הגוף", וכנגדן אציע את "הקטגוריה הגופנית של הגוף". לפי חלוקה זו, התיאוריות של הגוף שנידונו עד כה ממוקמות בשיח התרבותי-מקומי. הן רואות בגוף זירה לחקר ההבניות התרבותיות המקומיות, ואת השיח של הגוף הן רואות כתלוי בתפיסות החברתיות המקומיות הקיימות בנוגע אליו. הן אינן דנות בהיבטים הגופניים עצמם ובהבדלים ביניהם, אלא רק בתפיסה החברתית השונה שלהם.

ואולם, אצל לוק הביולוגיה המקומית היא הנחת מוצא, נקודת פתיחה להסבר של ממצאי המחקר (היא מסבירה את ההבדלים שמצאה בחוויית המנופאוזה), ואילו במחקר זה תוצג הביולוגיה המקומית כתוצאה של התהליכים המקומיים ולא כתנאי לקיומם. אשאל ממנה את המושג ביולוגיות מקומיות ואעשה בו שימוש אחר כדי לתאר את השינוי הגופני שעברו החיילים וכדי לחזק את מרכזיות הגוף בתוך הסכמה הכללית של ההביטוס שטבע בורדייה.

אם כן, השאלות הנידונות הן מה הם השינויים הגופניים המתרחשים במהלך הכשרת החיילים וכיצד אפשר להסביר את היכולות הגופניות החדשות באמצעות המושגים "הביטוס" ו"ביולוגיות מקומיות".

שיטת המחקר

המאמר מבוסס על מחקר שנערך בקרב חיילים ששירתו ביחידת דובדבן בשנים 1987-1996. בשנים 2001-2002 ערכתי ראיונות עומק עם 18 חיילים מן היחידה אשר השתחררו משירותם הצבאי כעשור קודם לכן (החייל המבוגר ביותר התגייס ליחידה בשנת 1987, והצעיר ביותר - בשנת 1993).

יחידת דובדבן הוקמה בשנת 1987 לצורך פעילות בקרב האוכלוסייה האזרחית ביהודה ושומרון, ובתקופה הנדונה היא הייתה יחידת מסתערבים. חייליה הוכשרו להתחפש לערבים, להתערות באוכלוסייה המקומית, וכך ללכוד מבוקשים.⁶ היחידה עברה שינויים רבים במהלך השנים, חלקם עוד במהלך שירותם של החיילים המתראיינים וחלקם לאחר מכן.⁷

6. אין לי ספק כי סוגיית פועלה של היחידה מעורר מחשבות פוליטיות מן הצדדים השונים של המטרס, אך כפי שנהגתי במחקר, אבקש להותיר את הדיון הפוליטי (החשוב) לזירות פולמוס אחרות ולהתמקד בהיבט ביקורתי-אקדמי.

7. חשוב לציין כי מאמר זה מציג רק חלק קטן מתוך המחקר המלא וחלק קטן אף יותר לעומת התמות הרבות שעלו בראיונות.

אל המרואיינים הגעתי בשיטת כדור השלג. המרואיינים הראשונים היו חברים ומכרים שהסכימו לשתף אותי בחוויותיהם. לאחר שהתראיינו, הסכימו להפנות אותי לחבריהם ואף המליצו בפניהם להתראיין. הראיונות היו פתוחים לחלוטין; בתחילת כל מפגש ביקשתי מהמרואיין לספר לי על שירותו הצבאי מיום הגיוס ועד השחרור. מכאן ואילך היה הסיפור קולח, ולעיתים התעכבתי לקבל הבהרות שחשתי שהן חיוניות להבנת הסיפור. כל ריאיון נמשך כשעתיים. ממצא מעניין שעלה כבר בשלב הראיונות היה הזמן הרב שהקדישו החיילים לתיאור תקופת ההכשרה לעומת התיאור של כלל השירות הצבאי. הם תיארו ביתר פירוט את המתרחש בקורס לוטר (לוחמה בטרור), לעתים לאורך כשליש מהריאיון, אף על פי שמשך הקורס הוא חודש וחצי בלבד, חלק קטן מתהליך ההכשרה שאורכו כשמונה חודשים (במקרים מסוימים עד שנה) וחלק מזערי לעומת שלוש שנות השירות הצבאי המלא. ממצא זה הביאני לבדוק בקפידה את המתרחש בקורס זה בפרט ובהכשרה כולה, ולבחון את מידת השפעתה על החייל במהלך שירותו ולאחריו.

לאחר שנכתבה העבודה מסרתי אותה לכמה מן המרואיינים וביקשתי את הערותיהם. תגובתם תועדה ותרמה מאוד להתפתחות הרעיונות האנליטיים במחקר. כעת ניגש לבחון את תהליך יצירת היכולות החדשות.

אלימות

השימוש באלימות בצבא רווח בעיקר בהכשרה. מחקרים שונים דנים בשימוש באלימות בהכשרה הצבאית כאמצעי להשיג משמעת פנימית של החייל ולהגביר את שליטת המערכת בו (ששון-לוי, 2000; Cockerham, 1973; Eisenhart, 1975; Winslow, 1999, p. 444; Bourne, 1967, p. 187). האלימות בהכשרה היא גם אמצעי בידי הצבא להדק את הלכידות הפנימית בין חברי היחידה החולקים זה עם זה את הסבל (שיאון, 1997, עמ' 64; Cockerham, 1973; Winslow, 1999, p. 453). במחקר שלהלן, לעומת זאת, האלימות אינה רק אמצעי, אלא גם המטרה והתוצר של ההכשרה. כפי שמציעה בורק (Bourke, 1999), בכל תוכניות ההכשרה מתרחש תהליך קיצוני דומה: פרטים צריכים להישבר כדי שהמערכת תוכל להבנותם מחדש כחיילים-לוחמים יעילים. באמצעות המתודות הברוטליות מנסה הצבא לגרום לכוונות הנרכשות ולרפלקסים הנרכשים של החייל להיות לוחמניים, כך שיווצר חייל אלים יותר (Bourke, 1999, p. 79). רעיון זה מתגלה בעוצמה רבה בתוכנית ההכשרה של חיילי יחידת דובדבן, שבה רואים כי האלימות המופעלת כלפי החייל, מטרתה ליצור חייל בעל יכולות אלימות. הפעלת האלימות התמידית כלפי החיילים משנה את התגובות הגופניות המיידיות שעמן הגיעו לצבא (כמו למשל התעלפות ונפילה) ויוצרת גופים המפעילים אלימות באופן מיידי ותמידי.

תהליך רכישת היכולות האלימות מורכב משני שלבים: ספיגה ותקיפה. תחילה נדרש החייל לרחות את העילפון ואת הפחד, וכעבור זמן הוא לומד "לקבל מכות", כלומר לעמוד יציב כשהולמים בו. יכולת זו לספוג מכות בלי להירתע, ליפול או להתעלף מכונה "ספיגה". שחר מתאר כיצד הגוף שבעבר נפל והתעלף מן המכות למד לעמוד בהן ביציבות: "עכשיו, אני לא יודע אם פעם קיבלת סטירה מצלצלת בפנים או בוקס, אבל כשאתה מקבל אגרוף בפרצוף, התחושה היחידה היא שחור בעיניים. כל מה שמראים

בסרטים זה בולשיט. ברגע שאתה מקבל אגרוף במקום הנכון, כעיקרון אתה אמור ליפול, אתה אמור להתעלף, ואם הוא לא מספיק חזק, אתה אמור לראות שחור בעיניים... ופתאום אתה לומד שאם אתה מקבל אגרוף אתה מסוגל לעמוד. אתה רואה שחור בעיניים, אתה לא רואה כלום, ואתה עומד. עומד."

לאחר שגופו של החייל לומד להישאר יציב אל מול האלימות המופעלת נגדו, עליו ללמוד להפעיל בעצמו אלימות דומה. יכולת זו מכונה "תקיפה", והיא נלמדת באמצעות "תרגילי הנעלות" ו"תרגילי אגרסיביות" במהלך אימוני קרב המגע. כך סיפר עמית: "אתה לומד התנהגות, איך להתנהג. הבסיס הוא הנעלות. יש מטרה, אתה צריך להגיע למשהו בקצה השני של החדר. יש תרגיל כזה מה שנקרא 'מעבר קל'. כל הצוות עומד יחד במרכז של החדר, יש מאחורה מישהו שעומד, הם חוסמים את הדרך, אתה מקבל מכות. אתה צריך להגיע לאדם מאחורה, זה בעצם הבסיס. אתה צריך להינעל. לא משנה מה קורה, אתה צריך לעבור דרכם ולהגיע אליו... אתה צריך להגיע למטרה לא משנה מה קורה בדרך."

אחרי שהחייל למד להתעלם מהמכשולים המוצבים בדרכו, עוברים לשלב הבא של פיתוח יכולת התקיפה, שבו ילמד להפעיל אלימות בעצמו. החייל עובר הכשרה מיוחדת המלמדת אותו להכות, ואת מה שלמד הוא מיישם ב"קרבות", שהם מפגשים הנערכים בסוף כל שבוע. במפגשים אלה נדרשים החיילים להילחם במלוא כוחם, להכות את חבריהם ולהפעיל נגדם את הטכניקות האלימות שלמדו. כך מספר אלון:

"כל יום חמישי יש קרבות. מה זה קרבות? הצוות נכנס, יש מזרון, מזרון מרובע. הצוות עומד מסביבו, המדריך עומד באמצע, מכניס שני חבר'ה, עולים על שכפ"צים, קסדות, איזשהו מיגון, נכנסים פנימה. ברגע שהוא אומר 'קרב', מבחינתך זה האויב! זה האויב! אתה נכנס בו בכל הכוח! אתה, עם כל הטכניקה שלמדת או מה שלא למדת, בעיטות, אגרופים, מכות, כל מה שאתה יודע, אתה צריך להפיל את היריב שלך. גם אחרי שהוא נופל, מותר לך לתת לו מכות, עד שהמדריך חודל אותך. אתה צריך להמשיך עד שהמדריך חודל אותך, זה ההגדרה."

נשאלת השאלה כיצד ניתן להסביר את השינוי הגופני שעובר החייל. כיצד חייל שנתע מאלימות בתחילה, מפעיל אותה לאחר ההכשרה באופן מייד? היכולות האלימות מוטמעות בגופם של החיילים בכמה וכמה דרכים. למשל, בכל פעם שחייל נרתע מן המכות, מתגברת האלימות המופעלת נגדו והוא מוכה יותר. ענישה זו גורמת לו להימנע מן ההתנהגות שהביאה אליה, כלומר להפסיק להתקפל. כך עולה מהתיאור הבא:

אלי: "גם אסור לך כמובן להישבר מוקדם, אם בא המדריך ומרביץ לך ואתה ישר מתחיל להתבכיין, אז הוא יתעלל בך איזה רבע שעה שלמה. או כשהוא בא ומרביץ לך, אתה חייב לא לזוז."

שאלה: "אתה לא אמור להגיב?"

אלי: "לא. אם אתה מגיב, הוא מרביץ יותר חזק. וזה מתחילת הטירונות, זה מה שמאמנים אותך לקראתו: אם מרביצים לך, אתה לא ישר מתקפל ומתחנן, אלא נעמד ולא זז."

שאלה: "וזה עובד? באמת מאיזושהו שלב אפשר להגיב כך?" אלי: "לא לזו? בטח. תראי, אני אחזור כל פעם לדוגמה הזאת של החיה. כמו כלב, אתה תבוא, אתה תיתן לכלב כל פעם מכה כשהוא עושה פיפי בסלון, אז הוא ילמד לא לעשות פיפי בסלון. ככה גם פה. בהתחלה נותנים לך מכה, אתה מתקפל. ואז נותנים לך עוד יותר מכות בגלל שאתה מתקפל, אז אתה לומד לא להתקפל. מאלפים אותך."

תהליך השינוי של התגובה הגופנית מתואר על ידי החיילים במונחים של התניה גופנית ואילוף. אלי מדמה את התהליך לאילוף של כלב המקבל מכות על מנת שיפסיק לבצע את ההתנהגות הלא רצויה. אך כפי שכבר נטען, לא זו בלבד שהחייל מפסיק את תגובת הרתיעה, אלא הוא לומד גם לפתח תגובה תוקפנית, וגם היא מתוארת כנרכשת באמצעות התניה וענישה. חייל שאינו מכה כפי שלמד, שאינו מפעיל אלימות כנדרש, זוכה לתגובות משפילות ואלימות שמופעלות נגדו. כך תיאר זאת אבנר:

"אתה לומד איזה סוג מסוים של בעיטה, ואז בא מדריך, אתה מתאמן על השק, נותן בעיטות, אומר לך זה לא טוב ומדגים עליך את הבעיטה, איך היא צריכה להיות, כמה היא כואבת אם היא נכונה. אתה עושה משהו לא נכון, המדריך יכול לתפוס אותך באף או בלחיים, להכניס את האצבע לתוך הפה ולגרור אותך את כל האולם ולהשפיל אותך, כולם עומדים ומסתכלים, להשפיל אותך, לגרור אותך, לעשות אותך אפס, לבעוט בך. כל דבר, אתה עומד לא נכון, אתה כל הזמן צריך לעמוד ולהגן. אתה עומד לא נכון, בום, אתה מקבל בעיטה לפנים, אתה צריך להגן על הפנים."

עם זאת, נראה שההפנמה הגופנית של יכולות אלו אינה נטולת הבנה של המתרחש. מתיאורי החיילים נראה כי קיים שיח מודע אודות אופן הכשרתם ואודות תרומתן של היכולות החדשות להמשך שירותם. אבנר למשל מסביר את סגנון ההכשרה שכונה אותו "אילוף". האילוף והפיכת החייל למעין חיה, כדבריו, מספקים את התגובות התוקפניות הרצויות, אף בהעדר הכשרה מורכבת וממושכת:

"אז בסך הכול בתקופת הזמן הזאת שהייתה לנו אי אפשר היה ללמד אותנו את נפלאות הקארטה או אני לא יודע מה. אז פשוט הפכו אותך למין חיה כזאת, מאוד אגרסיבי, מאוד בהמתי, וזה נקרא 'נעול', שכשאתה צריך משהו אז אתה ננעל על המטרה ואתה תרוץ ואתה תשבור את הקיר ואתה תעבור דרך הקיר ואתה תגיע לשם. וזה עיקר האימונים בלוט"ר."

יהודה מספר על תרומת היכולות האלימות לתפקודו במשימות:

"אין לי ספק שחלק מהאימונים סתם גרמו לי נזק ולא תרמו לי כלום. אבל בסופו של דבר, אני חושב שאני היום בן אדם שידוע לקבל מכות. זה נשמע אבסורד כשאני מדבר כך בגיל שלושים, אבל בגיל שלושים, כשאתה הולך למחנה הפליטים בג'נין, זה חשוב, זה חשוב מאוד, וזה נותן לי המון ביטחון עצמי, עצם זה שעשיתי את הקורס."

שיטת ההתניה הגופנית חשובה משום שהיא הופכת את ההתנהגויות החדשות לזמינות ומיידיות, כמעט אוטומטיות. כפי שטוען הולמס (Holmes, 1985), חשיבותו של אימון

מתנה היא רבה, משום שהוא מבטיח שהחיילים יתפקדו כמצופה מהם גם כשהיו מותשים, משום שהם פועלים אוטומטית. אפילו במצבים קיצוניים שבהם נראה שאין מוצא, תמיד יימצא משהו שהחייל יכול לבצע אוטומטית. דאייר (Dyer בתוך 8, 1995, Grossman) מצייע להמיר את המושג "אימון" במושג "התניה", שכן בעקבותיו החייל אינו נדרש להפעיל חשיבה במצבי לחץ (כמו בקרב), אלא תגובה אוטומטית לחלוטין.

מסנר (Messner, 1992)⁸ חולק על ההנחה כי התפקוד אוטומטי לחלוטין. הספורטאים במחקרו אמנם מדווחים לעתים על תחושת פעילות אוטומטית של גופם, אך הוא טוען כי אי אפשר להסביר את התפקוד רק כתוצאה של תגמולים ועונשים. לדבריו: "הספורטאים לא 'יוצרו' באמצעות המערכת של פאבלוב, של תגמול ועונש, הם בני אדם..." (Messner, 1992, p. 17). גם בורק (Bourke, 1990) מוסיפה ממד של הבנה וחשיבה בצד היכולת המותנית; מטרת האימון, לדבריה, היא לקדם את רוח הלחימה ולהפוך את הגברים לכלי נשק שגם חושבים: Thinking Bayonets (Bourke, 1999, p. 70).

במחקר זה ניתן לראות כי התנהגותו של החייל אינה אוטומטית לגמרי. האימון הגופני והיכולות הגופניות החדשות עוברות תיווך של הסברים, והחייל מבין את הרציונל העומד בבסיס הכשרתו. ממצא זה תואם את טענתו של בורדייה שאי אפשר להסביר את הפרקטיקה באופן מכניסטי לחלוטין ושחייבת להיות פעולה של הפנמה ושל חיקוי על מנת שיירכשו היכולות החדשות. ההביטוס הוא מבנה שמתווך בין תפיסת ההתנהגות כמכניסטית ובין ראייתה כביטוי לרצון מכוון וחופשי. באופן דומה אטען שהחיילים מייצרים את היכולות הללו באמצעות הפרקטיקות הגופניות שלהם, מתוך רצון ומחשבה, לפחות כשם שהן מופעלות עליהם, כמבנה חיצוני שבו הם פועלים אוטומטית. האלימות האינטנסיבית המופעלת נגדם היא חלק בדרך לרכישת יכולות אלו, אולם על החייל להפעיל את האלימות בעצמו ולאמן את עצמו כדי שהיא תהפוך לתגובה מיידית ולכאורה עצמאית שלו. בניגוד לטענתו של בורדייה ניתן לראות כי החיילים מנהלים שיח מודע וגלוי אודות תהליך ההפנמה של יכולות אלו.

בחלק הבא נראה כי יכולות האלימות שרכש החייל אינן עומדות לבדן; במהלך ההכשרה מוטמעות בגופו גם יכולות של שליטה – שליטה בגופו ושליטה באלימות שרכש.

שליטה

הספרות הפסיכולוגית העוסקת במושג השליטה בהקשר הצבאי דנה בקיומה של שליטה פנימית אצל החייל ובקשר של שליטה זו ליציבותו הנפשית (דה סביליה וגל, 1998; נוי, 1991, 2000; קריין, 1998; Grossman, 1995, 2000; Hendin & Haas, 1984). בספרות הסוציולוגית מוצגת השליטה הרגשית כחלק מהבניית תפיסת הגבריות במערכת הצבאית (שיאון, 1997; ששון-לוי, 2000; Ben-Ari, 1998, 2001). הדיון הפסיכולוגי רואה במושג זה תכונה אישיותית אינדיבידואלית, ועל סמך הנחה מהותנית זו בוחן את תרומתה ליציבות

8. מחקרו אמנם מתבסס על חקר אימון ספורטאים, אולם הדרישות להשגת התגובה הגופנית הרצויה בזמן אמת דומות.

נפשית של חיילים בזמן השתתפותם בקרב ולאחריו. הדיון הסוציולוגי מתייחס לשליטה כאל תכונה מובנית חברתית ומניח כי היא מרכיב חשוב בכינון תפיסת הגבריות בכלל ותפיסת הגבריות בצבא בפרט, אך אינו נוגע בשאלה מדוע עוסק הצבא בהבניית יכולת זו וכיצד היא מתקשרת ליכולת להפעיל אלימות.

בן-ארי (Ben-Ari, 1998) הוסיף על הנאמר בגישות אלו והציע הסבר מבני ארגוני לחשיבות כינון השליטה הזאת: בקרה על החיילים לצורך השגת המטרות הארגוניות. לטענתו, מצב הקרב מאיים על יכולת החייל להפעיל את האלימות המתבקשת ממנו. הלחץ בזמן הקרב יכול להביא ל"שיתוק" או ל"השתוללות", שתי תגובות שאינן עולות בקנה אחד עם התפקוד הנדרש מן החייל. קיומה של שליטה פנימית במצב הקרב מביאה את החייל לשלוט בעוררות זו ומבטיחה למערכת הצבאית את התפקוד המתוכנן. בן-ארי מציע קשר מורכב שבו המצב החיצוני עלול לפגוע ביכולת השליטה הפנימית של החייל, וכתוצאה מכך נפגעת יכולתו להפיק את התגובה שלמד, המתבקשת בעת זו. כך עלולה להיפגע יכולת השליטה של המערכת הצבאית בחייל בזמן אמת.

ניתן לדון בשתי יכולות של שליטה: שליטה פנימית ושליטה חיצונית. האחת היא שליטה בעוררות הפנימית הנובעת ממצב הלחץ בקרב, והאחרת מתאפשרת בזכות קיום השליטה הפנימית, הבאה לידי ביטוי בהצלחת החייל להפעיל את האלימות שלמד ולהשיג את מטרתו במשימה הצבאית.

חשיבותה של השליטה הפנימית עולה בשעה שהחייל יוצא למשימותיו בשטח. ככל שהיא טובה יותר, כך יצליח החייל לשלוט בעוררות הרגשית והפיזיולוגית הנובעת מן המצב ולהימנע מחשיפת זהותו האמיתית. כפי שמסביר איתן:

"היה איזה מקרה שהיה במחנה פליטים. היינו צריכים להיכנס למחנה פליטים, לאגף את הבית ככה בשקט, ומישהו היה צריך להגיע, ואז יוצאים מהרכב, ואז אתה נותן את הריצה. אתה מנסה לא להוציא את האדרנלין החוצה, כי רואים את זה. אתה נהיה מתוח, הידיים שלך נהיות יבשות. אתה מנסה להפנים את זה, אתה שקט, אתה מנסה להרגיע את עצמך. לא נותן לזה לפרוץ. אתה מוריד את הראש, לא להסתכל לאף אחד בעיניים. אם אתה מסתכל למישהו אתה נראה חשוד, והוא יכול לעלות על זה."

אלי מדגיש כי הצלחת ההסתערבות⁹ תלויה בשמירה על קור רוח:

"ואז רואים כמה אתה מסתערב טוב. זאת אומרת מסתערב טוב זה לא רק כמה אתה... זה שתדע ערבית טוב, אלא זה שאתה 'קול'. אתה לא 'קול' אתה לא יכול להיות מסתערב, וכמה שאתה יותר 'קול' אתה מסתערב יותר טוב."

בזמן הפעלת האלימות החייל צריך "להינעל" על מטרתו: לראות לנגד עיניו את המטרה, את האדם שעליו ללכוד, ולהגיע אליו בכל מחיר. באמצעות יכולת שליטה חיצונית

9. כאמור, משימת חיילי היחידה בתקופה הנדונה כרוכה ב"הסתערבות", כלומר התחפשות לערבים והתערות באוכלוסייה המקומית ביהודה ושומרון לצורך לכידת מבוקשים. החיילים מתחפשים ומתאפרים על מנת ליצור זהות חדשה ודומה ככל האפשר לזהות המקומיים. לחץ גלוי, זיעה או מתח ניכר עלולים לגרום למקומיים לחשוד בהם ולגלות את זהותם האמיתית.

גבוהה הוא לא נותן לשום גורם חיצוני להפריע לו בדרכו למטרה. כפי שסיפר אבנר: "יש לך עכשיו מטרה. לא מעניין אותך מאה זקנות, אלף ילדים, שוק מלא אנשים, שם המטרה. לא מעניין אותך שום דבר, יש לך קיר בדרך, כלום לא מעניין אותך, אתה מגיע למטרה."

השליטה הפנימית של החייל, היכולת להתגבר על העוררות הגופנית, היא שלב מקדים ליכולתו להשיג שליטה חיצונית. חייל שיצליח לגייס שליטה פנימית גבוהה - יצליח לדבוק במשימתו, להתעלם מכל הפרעה ולהגיע למטרה. השליטה במובן זה היא תנאי ליכולת להפעיל אלימות. חייל שאינו שולט בגופו לא יוכל לשלוט בהפרעות החיצוניות שעוללות לערער את נחישותו בדרכו למטרה, ועל כן לא יוכל להפעיל את האלימות הנדרשת ממנו לשם לכידת המבוקש. השליטה אינה רק תנאי מקדים לאלימות, אלא היא מלווה גם את הפעלת האלימות עצמה.

ניתן לראות כי אלימות שיוצאת מכלל שליטה ואינה משרתת את "העבודה" - למשל אלימות שפורצת לאחר שהושלמה המשימה - אינה מוערכת ואף מגונה. שחר מתאר באי נוחות אובדן שליטה באלימות:

שחר: "אני זוכר את הפעם הראשונה שתפסתי את המסית. וזה פעם ראשונה שאתה מגשים את מה שאתה לומד. תפסתי אותו במלוא האגרסיביות, ואני רק נזכר בזה אני אומר, הייתי מטורף מרוב אגרסיביות, ומאוד כעסו עלי שנהגתי בצורה אגרסיבית כזאת."

שאלה: "מה עשית?"

שחר: "איזה מכות נתתי לו רק כדי שיסתום את הפה. פשוט נצמדתי אליו ואמרתי לו 'אוסקוט, ג'יש', הייתי קרוב לאוטו ואמרתי לו להיכנס לאוטו ובום, הכנסתי אותו לתוך האוטו וברחנו משם."

שאלה: "מה עשית שכעסו עליך?"

שחר: "פשוט הייתי אגרסיבי בטירוף למישהו, הוא לא היה... הוא קיבל ממני מכות רצח..."

שאלה: "למה?"

שחר: "סתם, כי הוא, כביכול, כי הרגשתי שהוא מתנגד לי. אני חושב שעל ידי פשוט אגרוף הייתי יכול להמם אותו, אבל פשוט לא נתתי לו אגרוף אחד, נתתי לו בעיטה ו..."

השליטה באלימות מתקשרת לתחושת המקצועיות של החייל. חייל שהפעיל אלימות בלי שליטה נחשב לא מקצועי ומוערך פחות. כפי שמסביר מורגן (Morgan, 1994), הגבר נדרש להפגין יכולת ורצון לנהוג באלימות מצד אחד, אך גם אלימות מאופקת ונשלטת מצד שני. גם אצל קרין (1998) הדגישו כמה מהמרוואיינים את החשיבות של שליטה עצמית ושל הפעלת כוח מתוחמת ומאופקת. המקצועיות מתקשרת אצלם להפעלת אגרסיביות מחושבת שנועדה להשגת המטרה.

במחקר הנוכחי ניתן לראות כי החיילים אמנם למדו לתקוף ולהפעיל אלימות רבה, אך במסגרת ה"עבודה" מותר להם להפעיל רק את מידת האלימות הנחוצה לשם השגת המטרה. חריגה מנורמה זו תיחשב לא מקצועית ולא תזכה להערכה. יכולת השליטה של החייל היא

חלק מיכולת האלימות שלו ומן התוצר הגופני החדש. כמו כן, לעומת ההצעה לראות בשליטה חלק מן ההביטוס הגברי (Ben-Ari, 1998), אציע לראות בשליטה חלק מן ההביטוס האלים, בהיותה תנאי להפעלת אלימות. בחלק הבא נראה כי השליטה אין משמעותה רק הדחקה של העוררות הבלתי רצויה, אלא אף הופעתו של רגש חדש במצבים האלימים – הנאה.

הנאה

בחלק זה נראה את ביטויי הנאה שהופיעו כשתיארו החיילים את השתתפותם בסיטואציות אלימות. לטענתי, רגש זה מובנה ומוטמע בגוף החייל כמו יכולות האלימות והשליטה. נראה כי הבניית גופו של החייל אינה רק בדרך של דיכוי והדחקה, אלא גם בדרך של יצירה והעצמה. כפי שהציע פוקו:

”הנקודה החשובה תהיה לדעת תחת אילו צורות, דרך אילו ערוצים, בהחליקו לאורך אילו שדות־שיה, מגיע הכוח עד להתנהגויות הקטנטנות והאינדיבידואליות ביותר, אילו שבילים מאפשרים לו להגיע עד הצורות הנדירות והכמעט בלתי ניתנות לזיהוי של התשוקה, כיצד הוא חודר להנאה היום־יומית ומפקח עליה – כל זאת באמצעות תוצרים שיכולים להיות של סירוב, של חסימה, של פסילה, אך גם של שידול ושל העצמה, בקיצור – ’הטכניקות מרובות הצורות של הכוח.’” (פוקו, 1976, עמ' 13)

שתי פנים להנאה: ראשית, היא חלק מן השליטה הרגשית של החייל. החייל לומד לא רק להפסיק את תגובת הפחד שאיתה הגיע להכשרה, אלא גם לייצר תגובת הנאה. שנית, נראה כי הנאה אינה נובעת מן האלימות, אלא מן השליטה המושגת במצבים אלימים. ההנחה הרווחת בספרות הפסיכולוגית היא כי החייל אינו מסוגל להפעיל אלימות או להרוג מטבע ברייתו (Grossman, 1995), וקיימת ספרות ענפה שדנה בחוויות טראומטיות שחוו חיילים בשעת לחימה. ואולם, בשנים האחרונות פורסמו מחקרים אחדים שחשפו כי לא זו בלבד שחויית המלחמה אינה בהכרח שלילית, אלא שחיילים אף מעידים על תחושות של הנאה מן ההשתתפות בסיטואציות האלימות ולעתים גם רצון להשתתף בהן (ליבלך, 1987; שיאון, 1997; דה־סביליה וגל, 1998; לומסקי־פדר, 1998; קרין, 1998). הסבר סוציולוגי אודות ההפתעה העולה נוכח חשיפת הרגשות החיוביים הללו יציע כי עד כה הובנתה התפיסה החברתית והרגשית של המלחמה כחוויה טראומטית, ובמסגרת הבניה כזאת, תחושות של הנאה הן אכן תגלית חריגה – פתולוגית – הדורשת הסבר מיוחד. אך אם נניח כי תמיד מתקיימת הבניה רגשית כלשהי, לא יהיה עוד צורך לשאול מדוע הופיע רגש מסוים ולא אחר, אלא יהא עלינו להתחקות אחר האופן שבו מבנים ומייצרים רגש זה בקרב החיילים.¹⁰ כפי שהציעה לוטס (Lutz, 1988), בניגוד לגישה

10. איני מערערת על מהותן של חוויות טראומטיות, אלא מציעה כי הספרות הסוציולוגית אינה משוחררת דיה מן ההסבר המהותני של רגשות.

הפסיכולוגית הרואה ברגש אספקט אישי מהותני שבו התפקיד התרבותי הוא משני, יש לראות את הרגש כפרקטיקה חברתית.

התחושה הדומיננטית המלווה את סיפורי ההכשרה בכלל ואת קורס הלוט"ר בפרט היא תחושת הפחד. החיילים מתארים תחושות של פחד ושל חוסר אונים המאפילות על החוויה כולה. את עיקר הפחד מטילה עליהם האלימות המופעלת נגדם בזמן אימוני קרב המגע. כך מספר דני:

שאלה: "פחדתם להגיע לקורס טרור?"

דני: "בטח, פחדנו פחד מוות. כי אתה פתאום נתקל במשהו אחר. כי אתה רגיל לקושי פיזי, מנטלי, אתה רגיל לגעגועים, אתה רגיל להיות מלוכלך. אתה מתרגל לזה. ופתאום אתה צריך להתרגל לפחד. זה מאוד מוזר. זה מאוד מפחיד, אני לא יודע איך לתאר את זה. ...אני זוכר קטע שישבנו באוהל, מיטה ליד מיטה ככה מקופלים, ואמרנו שנינו, רגע, זה קטע שאסור לשכוח בחיים. כי אין פחות מזה, יעני אין יותר נמוך מזה, אין יותר באסה מזה, אין יותר דיכאון מזה. אתה יושב, ואתה חסר אונים, אתה יודע שאתה עוד עשר דקות אתה הולך לחטוף את המכות של החיים שלך ולהתעלף, ולהתעלף איזה עשר פעמים במהלך השעתיים האלה, ואתה מפחד. אמרנו אסור לשכוח את הרגעים האלה, אמרנו אין, אסור, אין! כל דבר הבא שיהיה בחיים לא ישתווה לזה, ואסור לשכוח שהגענו לנקודה הזאת. כאילו שהגענו לפסגה של הר, אתה תמיד צריך לזכור שהיית שם. יותר נכון, ירדת ללמטה כל כך שאף פעם לא תרד יותר נמוך, ואם אי פעם תרד נמוך, לא תתפנק כי כבר היית הרבה יותר נמוך."

לעומת הדומיננטיות של תחושת הפחד בתיאורי ההכשרה, החיילים אינם מדברים כלל על פחד כשהם מתארים את המשימות בשטח, את מה שמכונה "העבודה"¹¹ וייתכן שבדבריו של דני טמון הסבר ראשוני לכך. גם כשאני מעלה את נושא הפחד בשעת המשימות ותוהה על קיומו, הם טוענים שלא חשו פחד. בדיעבד הם מסכימים שהיה ניתן ואולי אף רצוי לחוש פחד במשימות המסוכנות, אבל רגש זה לא עלה בקרבם בזמן השירות (או בזמן תיאור השירות). כך אומר יהודה:

"פחד, במהלך כל השירות הצבאי, אני חושב אולי עד החודשים האחרונים, זה היה משהו שלא הכרתי. ואני לא אומר את זה בגאווה גדולה, אלא אני מסתכל על זה היום אחורה ואני אומר הייתי ילד טיפש."

העדר תחושת הפחד בשטח, מוסברת על ידי מוטי באמצעות האימון בקורס הלוט"ר: "תראי, בדיעבד, אחרי שאני הייתי לוחם, אז אמרתי לעצמי, טוב שעברתי את הקורס טרור הזה ואת הקרב מגע הזה, כי אין ספק שזה מחשל, זה הופך אותך לבן אדם... אתה ילד, אתה בן אדם צעיר בן 19, אתה פחות מפחד, אתה לא מפחד

11. פעולות החיילים ומשימותיהם מכונות "עבודה". מושג זה מתקשר אף הוא לשליטה הרגשית ולניהול הרגש של החייל. המשימות המפחידות והמסוכנות הן רק עבודה, כינוי המציין שגרה ומעקר את המטען הנפשי והפיזי הנלווה אליהן. העבודה מתקשרת גם להפעלת אלימות מאופקת "רק לצורך העבודה", כשאלימות שאינה הכרחית לביצוע העבודה אינה מוערכת.

לרוץ לתוך כל מיני סיטואציות אלימות, אתה לא מפחד לחטוף מכות, פחות מפחד. זה דבר חיובי, כן. אתה יודע שאוקיי, תחטוף איזה אגרוף, זה לא אמור להפיל אותך. בסדר, זה יכאב, אבל זה לא... זה בהחלט מחשל, אין ספק."

החיילים מסבירים את העדר תחושת הפחד בהמשך השירות במונחים של הרגל לפחד, הפחד התמידי והקיצוני בהכשרה מונע או מפחית במידה ניכרת את תחושות הפחד בהמשך דרכם: "כל דבר הבא שיהיה בחיים לא ישתווה לזה", "זה בהחלט מחשל". אך נראה שלאחר ההכשרה, לא רק נעלמת הרגשת הפחד, אלא מופיעה הרגשה אחרת בעת ביצוע המשימות - הנאה. כך מספר מוטי:

"במצבים של הסתערבות אתה מרגיש את האדרנלין. מצד אחד אתה צריך להיות מאוד רגוע, צריך לא להראות את זה. מצד שני אתה דרוך. אתה נמצא בסיטואציה שאתה ככה מחכה שמשו יקרה, אתה הולך, אתה די נהנה מזה שבאים אליך מוכרי שטיחים ומנסים למכור את השטיחים, כי אז אתה רואה שהצלחת להתחפש טוב, שהצלחת להיטמע. אני זוכר שכעסתי על בן הזוג שלי שהוא היה לחוץ, הוא היה טיפוס כזה די לחוץ, אז הוא היה הולך מהר. כל פעם הייתי תופס אותו ואומר לו בשקט, בעברית: 'תלך לאט, תעצור'. כי אני התחלתי ליהנות מזה, ליהנות. רציתי שנמשיך ללכת ככה 'בסתלבט', בתקווה שמשו יקרה."

יהודה מתאר את המבצעים במונחים של "משחק", "פאן" ו"בילוי". ההנאה המיוחסת למשחקים בזמן ההמתנה למבצעים מיוחסת גם למשימות בשטח, הנתפסות כהמשך של המשחק המקדים:

"המבצעים או העבודה מבחינתנו הייתה חלק מהמשחק. הייתה תקופה של כמה חודשים ששיחקנו בחיים. וככה הרגשנו, שאנחנו משחקים. או בהתחלה זה קלפים בחדר אוכל, ואחרי זה זה בכפרים. אבל זה היה סוג של משחק, סוג של פאן, נהנינו מזה עד הגג. היה גם תוצאות בסוף, אז זה בכלל הגדיל את ההנאה שלנו. לא קרה כלום לאף אחד, זה תמיד... אף פעם לא חשבנו שזה משו שהוא לא משחק, היה כף. פשוט עשינו פאן. נהנינו מכל שנייה בחיים. בילינו. בטרורף."

הניגוד שבין ההנאה ובין האלימות והסכנה מעורר את השאלה כיצד מיוצר רגש זה בסיטואציה אלימה. יהודה, שתיאר את המשימות כחלק ממשחק, מרמז כי ההנאה בסיטואציות אלו קשורה לכך "שהיה גם תוצאות בסוף", וכן "שלא קרה כלום לאף אחד". שני ביטויים אלו מתקשרים לתחושות של שליטה, של הצלחה ושל חוסר פגיעות, ואלה מסכות לחיילים הנאה. גם בתיאור הבא מציג איתן את תחושת השליטה ואף את תחושת העליונות העולות בתום משימה מוצלחת:

שאלה: "איך התחושה במבצע, עבודה?"

איתן: "...הרגשה מצוינת, אתה נכנס למתח. אחרי שאתה גומר אתה, זה, אתה מרגיש בשמים, כאילו אף אחד לא יכול עלינו. תשמעי, אתה נכנס לבן אדם לתוך הבית. פתאום באמצע קסבה, אתה יוצא, ואתה יוצר אימה פה. אתה אומר בוא'נה, איך הצלחתי לשטות באנשים."

החיילים במחקר הזה מדברים על הנאה מהשתתפותם במבצעים, הנאה הנובעת מתחושת השליטה שמתחזקת במהלכם ומההצלחה בהם. עוד נראה כי ההנאה אינה נובעת מן האלימות

ומן הסכנה עצמה, אלא מתחושת השליטה על אף המצב המסוכן (רעיון דומה הציע Csikszentmihalyi [1999]). כפי שמתאר דני:
 "והביטחון העצמי שלך הוא בשמים. כפר שלם רודף אחריך, ואתה לא מפחד. לא יודע איך להסביר את זה, נשבע לך, כפר שלם רודף אחרי ורוצה להרוג אותי, ואני אפילו לא מפחד, אני ג'יימס בונד..."

דני אינו נהנה מן הסכנה שברדיפה אחריו, אלא מן העובדה שאינו פוחד, שהוא יכול לשלוט במצב, שהוא ג'יימס בונד. בהמשך הוא משתמש במטאפורה של "שריף" לתיאור שליטתו במצב וההנאה מכך:

"עכשיו תראי, הם גם מפחדים ממך, בתכל'ס, אתה שריף. כי בתקופה ההיא אם אני הייתי בסכנת חיים, הייתי יכול להוציא את האקדח, לירות סתם בכן אדם, ולא היה קורה לי כלום. אם אני עכשיו צריך להציל את עצמי ולהרוג מישהו, אז זהו, עכשיו אני צריך לחיות."

ההנאה מהסיטואציה המסוכנת והאלימה נובעת מן הידיעה כי הם יכולים לשלוט בסיטואציה על אף הסכנה הכרוכה בה. כפי שהוא אומר: "הייתי יכול להוציא את האקדח". הוא לא הוציא את האקדח בפועל, אבל עצם הידיעה שהוא יכול, מעניקה את תחושת השליטה וההנאה.

היכולות האלימות, השליטה וההנאה מוטמעות בגוף החייל כך שהן הופכות להיות לחלק מתגובותיו המיידיות בהמשך השירות. נשאלת השאלה מהו עומק השינוי הגופני שעבר החייל? מה טיבן של השליטה וההנאה? מהי עוצמת השינוי? במודל זה, כפי שכבר נאמר, ההנאה מובנית, והיא חלק מיכולת השליטה הרגשית של החייל שבאמצעותה הוא מפסיק את הפחד וממיר אותו בהנאה. תפיסת ההנאה כרגש מובנה וייחוסה ליכולת השליטה לא עלו בספרות עד כה.

המחקרים העוסקים בשליטה בכלל ובשליטה רגשית בפרט מציגים את ביטוייה כהדחקה רגשית. באמצעות שליטה זו מונע הפרט את הבעתם של רגשות "בלתי הולמים" (שיאון, 1995; ששון-לוי, 2000; Ben-Ari, 1998; Eisenhart, 1975; Hochschild, 1979; McElhinny, 1994). יתרה מכך, ביטוי של ריגוש או הנאה מוצג ככוח של הפרט וכביטוי ספונטני שלו אל מול המבנה החברתי הדורש ממנו הדחקה רגשית. כך מציע בלאקינג (Blacking, 1977) כי רגשות הם זָרָז שמעביר ידע לתוך ההבנה האנושית, דבר הגורם למחויבות לפעולה אנושית. רוסאלדו (Rosaldo, 1984) טוען כי לרגש יש כוח מניע לגרום לפעולה אנושית ומציע לראות בכעס שעולה מתוך האבל כוח מייצר, דוחף לפעולה. גם סקארי (Scarry, 1985) רואה ברגשות, ואפילו ברגש הכאב העולה בזמן עינויים, מקור של יצירתיות אנושית אל מול המבניות. במה שהיא מכנה Making and unmaking of the world היא מציגה את יצירתיות הרגש הנמצא בנקודה של פירוק המבנה ועושה דה-קונסטרוקציה למבנה.

בדומה לכך טוענת ששון-לוי (2000) בהקשר הצבאי כי השליטה והריגוש מנוגדים זה לזה. לטענתה, התכנים של הזהות הגברית מדגישים שני צירים העומדים בסתירה זה לזה: ציר השליטה וציר הריגוש:

"בעוד שציר השליטה כופה על החייל איפוק, ריסון, הפנמה, משמוע עצמי ומשמעת

ביחסו עם מפקדיו, ציר הריגוש מציע פריצה של גבולות, החצנת רגשות, הסתכנות והתנסות ברגשות עזים במיוחד. (ששון-לוי, 2000, IV)

בניגוד לכך אטען כי דרך ההתערבות החברתית בעיצובה של שליטה רגשית, החייל אינו רק מדחיק את רגשות הפחד הבלתי הולמים (כפי שנהוג היה לראות שליטה רגשית עד כה), אלא הוא גם לומד לפתח רגשות הנאה. הנאה זו אינה ניצבת בניגוד ליכולת השליטה ואינה ביטוי ספונטני, פרטי, אישי של החייל, אלא חלק מהבניית השליטה וההטמעת יכולת השליטה בגופו. ביטוייה של השליטה הרגשית הם גם בהפקת תגובת הנאה. רגש ההנאה מובנה חברתית לא פחות מיכולת הדחיקת הפחד. כמו יכולות האלימות והשליטה, גם ההנאה היא חלק מן ההביטוס החדש של החייל.

עבודת רגש, הביטוס ומה שביניהם

שליטה רגשית הוצגה בספרות כחלק מהביטוס תפקידי. כך למשל טבעה הוכשילד (Hochschild, 1979) את המושג "עבודת רגש". עבודת הרגש פירושה תפקוד רגשי של נחקריה (דיילים) אשר היה שונה מן האופן שבו חשו בפועל באותם המצבים. במונח זה ניתן לכנות את עבודת הרגש "משחק רגשי", שבו אדם מסגל באופן מודע פרקטיקות התנהגות להדחיק רגש מסוים ולהפקת רגש אחר. מק'אליני (McElhinny, 1994) מציגה אף היא מעין עבודת רגש. המרואינות שלה מדברות על "חיסכון רגשי" לצורך הישרדות בתפקיד השיטור, ואת הביטוי הרגשי הזה היא מכנה "הביטוס מושאל תפקיד".

ואולם, בטביעתו את המושג הביטוס טען בורדייה כי הסכמות החברתיות העוברות מפרקטיקה לפרקטיקה אינן עוברות דרך דיסקורס מודע או מכוון של הסובייקט, ועל כן אני מתקשה לראות את ההתאמה בין ההתנהגות הזמנית והמכוונת שעולה במחקרים אלו ובין מושג הביטוס של בורדייה. נראה לי מתאים יותר להשתמש בהקשרם במושג של הוכשילד (שם) "עבודת רגש", או כפי שאני מכנה זאת – "משחק רגשי", מעטה רגשי זמני, מסכה רגשית, תחפושת שעושה האינדיבידואל לצורך מיקום חברתי מסוים וזמני. לא מדובר בהטמעה גופנית ארוכת טווח ובפרקטיקות גופניות המוטמעות בגוף, מופעלות כטבע שני והופכות למובנות מאליהן. היכולת להסיר את המסכה ולחבוש אותה לפי רצונו של הפרט, מעקרת את הכוח המבני המצוי בבסיס המונח הביטוס. לעומת זאת, אציע לראות את ביטויי השליטה וההנאה כפי שהוצגו במחקר זה כאספקטים מוטמעים גופנית וכביטוי של הביטוס שאינו "עבודת רגש" בלבד.

בעוד שה"הביטוס תלוי התפקיד" או "עבודת הרגש" ניתנים לחבישה ולהסרה, השליטה הרגשית וההנאה המדוברות במחקר זה מוטמעות בגוף ופועלות בו באופן מידי ומתמשך. הן אינן תוצר זמני, הן אינן שינוי שאפשר לחבוש ולהסיר בכל עת. התהליך שעובר החייל והשינוי הגופני הנרכש בסופו הם בעלי צביון דטרמיניסטי יותר, כזה המשתקף במושג ההביטוס המקורי של בורדייה.

כפי שנראה בחלק הבא, יכולות ההנאה, השליטה והאלימות מוטמעות בגוף בעוצמה כה רבה, עד שאפילו שחרורם של החיילים מן הצבא אינו מנטרל את ביטוין. ובמילים אחרות, גם עזיבת התפקיד אינה מנטרלת את ההביטוס.

סוגיות לאחר השחרור

האלימות שנחקקה בגופם של החיילים במהלך ההכשרה נשארת בגופם גם לאחר השחרור. תגובות תוקפניות באות לידי ביטוי באופן המתואר כ"שבוע" ו"רפלקסיבי". כך מספר יהודה:

"אני חושב שאם אני ארצה או לא ארצה, היא הפכה אותי לבן אדם קצת אגרסיבי, התקופה הזאת. אגרסיבי בתגובות שלי, וגרמה... השניאה עלי את העניין האגרסיבי מאוד, כמה שזה נשמע ניגוד. אני גם לפני כן הייתי בן אדם שלא אוהב מכות, ואני היום עוד פחות אוהב את זה. ועם כל זה, אני יכול למצוא את עצמי היום מגיב בצורה שדקה אחרי אני אגיד שהיא הייתה אגרסיבית מדי. אבל איפשהו התוקפנות הופכת להיות חלק מהטבע."

ואף על פי כן, בדרך כלל החיילים אינם מעידים על מימוש התוקפנות אלא רק על הפוטנציאל שלה ועל חזרת תחושת העוררות והזמינות של התגובה התוקפנית. כפי שמספר אלי:

"עד היום, את יודעת, אני מוצא את עצמי בריב באוטו בכביש או משהו כזה, ורואה מולי איזה ממוט, ולמרות שאני לא בכושר, המצב שלי במוח אומר שאני אוכל אותו, גם אם זה לנשך אותו בשיניים ולקרוע לו את האוזן."

אולם אלי אינו ממש את מה "שהמצב שלו במוח אומר", אף שהיכולות האגרסיביות החייתיות שרכש מתעוררות בו. יכולות השליטה נותרות אף הן ומונעות ממנו להפעיל אלימות שלא לצורך, אלימות בלתי נשלטת. תגובה דומה עלתה בסיפור של גל. גם הוא חש עוררות בעלת אופי תוקפני אך לא מימש אותה:

"אני עומד ברמזור, וחייל שמחפש טרמפ שואל אותי 'לאן אתה מגיע?' אז אני אומר לו: 'לכאן', ומראה לו מעבר לכביש את המושב. והוא שוב פעם שואל 'לאן?' ואני אומר לו 'עזוב, לא לוקח אותך', ואז הוא אומר 'מה הבעיה שלך, רוצה אגרוף?' ואני מרגיש את האדרנלין מתחיל לזרום, ואני כולי מתחמם, ואני אומר לו 'בבקשה', על האגרוף, ואני חמוש, אולי אני לא אוציא את האקדה, אבל אני לא מפחד."

לבסוף גל סוגר את החלון וממשיך בדרכו בלי להפעיל אלימות. הוא מתאר התנהגות שדומה מאוד לנלמד בהכשרה. החייל - שלמד להסיר את הפחד מן האלימות ועבר להתנהגות תוקפנית - מגיב באופן דומה גם כעת. התחושה החוזרת של האדרנלין מעידה כי הרגשות הנלווים לסיטואציה האלימה נשארים ומעוררים.

נשאלת השאלה מדוע ברוב המקרים האלימות שהוטמעה בגוף נותרת בו ברמת עוררות גבוהה גם לאחר השחרור אך אינה מתפרצת. ניתן יהיה לטעון כי שליטה פנימית גבוהה שרכש החייל במהלך שירותו מונעת התפרצות של אלימות שלא לצורך. השליטה שנדרש החייל לרכוש ולהפעיל במהלך שירותו, שליטה שחייבה אותו להפעיל אלימות מאופקת ונשלטת, נותרת אף היא בגופו לאחר השחרור.

אם כן, השליטה שנחקקה בגוף החייל יכולה להסביר את האיפוק היחסי שמפגינים

החיילים. כפי שהציע גם בן-ארי (Ben-Ari, 1998), שליטה רגשית שנרכשה בצבא כחלק מתפיסת הגבריות הצבאית מלווה את הגברים בחברה הישראלית גם לאחר מכן, כחלק מההביטוס של גברים ישראלים. עם זאת, בן-ארי מדבר על שליטה כמאפשרת אלימות, ואילו כאן מוצגת השליטה כמרסנת את האלימות גם לאחר השחרור. עוד נמצא כי גם החיפוש אחר תחושת השליטה במצבים מסוכנים ואלימים וההנאה הנובעת משליטה זו מופיעים לאחר השחרור. כך למשל סיפר גל:

”אני חושב שמה שבולט יותר, זאת תחושת הביטחון שנשארה לי. אני אתן דוגמה: היינו שלושה חבריה שהיינו צריכים לנסוע לאיזשהו טקס. שניים לא היו חמושים, אבל לא הייתה לנו שום סיבה שלא לנסוע דרך מודיעין, למרות המצב [תקופה שבה היה ירי על מכוניות של ישראלים בכביש זה – ל.ס.ד.]. אנשים אחרים מתל אביב לא היו עושים את זה. במקרה אחר הלכנו לטייל בעיר העתיקה, לא מתוך רצון להקניט, אבל הסתובבנו בעיר העתיקה. אתה לא חושש מכלום, אתה מודע לזה שיכול לקרות משהו, אבל אתה חמוש במצב מוסלק, ממש כמו שהיית ביחידה, ואתה הולך כתייר, ואתה מלא ביטחון עצמי... אתה מודע למשחקים האלה של החיים, אתה מקבל פרופורציות אחרות, שאם אז לא קרה כלום, אז גם הפעם לא יקרה. מצד שני, אתה נורא עצוב שלא קרה כלום.”

סיכום ודיון: הגוף החדש – אלימות, שליטה והנאה בין הביטוס לביוולוגיה מקומית

המאמר הציג את העיצוב הגופני החדש של חיילי יחידת דובדבן במהלך הכשרתם. הטענה המרכזית היא שבהכשרה זו רוכשים החיילים שלוש יכולות גופניות חדשות: אלימות, שליטה והנאה. לפי המודל המוצע שליטה היא תנאי להפעלת אלימות. הפעלת האלימות מחזקת את יכולת השליטה החיצונית והפנימית, ועל כן שליטה ואלימות מכוונות זו את זו. השליטה מתאפיינת גם ביכולת להסיר את הפחד ולייצר הנאה, ולכן ההנאה היא חלק מיכולת השליטה הרגשית של החייל. בקשר שבין הנאה ובין אלימות, השליטה היא גורם מתווך, וקיום השליטה מעורר הנאה במצבים אלימים. כמו כן, ההנאה אינה נובעת מן האלימות במישרין אלא מתחושת היכולת לשלוט בסיטואציה האלימה.

כפי שטענתי בפתח הדברים, טרם נמצאה התייחסות אמפירית ותיאורטית משותפת לשלושת המושגים האלו. ווקונט (Wacquant, 1995), שמתאר את תהליך יצירת הלוחם המתאגרף, עוסק בעיקר בקשר שבין אלימות לשליטה. הוא מציע כי האלימות היא רק פן אחד באגרוף ומדגיש את יכולת השליטה שרוכש המתאגרף, אשר נדרש לשליטה עצמית גבוהה בכל הקשור לגופו ולחיי החברה שלו. כמו כן, האלימות היא אלימות נשלטת ומתוחמת המוצגת בניגוד לאלימות המצויה ברחוב. כשווקונט דן בהנאה (באמצעות המושגים Desire ו-Passion) הוא אינו קושר אותה לשני המושגים האחרים (אלימות ושליטה) אלא לאהבת המקצוע. גם כשהמתאגרפים מתארים את הנאתם מן הלחימה עצמה, זו אינה מקושרת ברמה התיאורטית ליכולות האלימות והשליטה. מחקר זה מאפשר לבנות את המודל האנליטי המשולש שבאמצעותו ניתן לנתח סוגיות של הכשרה גופנית ורכישת יכולות גופניות חדשות כביטוי משותף של אלימות, של שליטה ושל הנאה.

זאת ועוד: היכולות הגופניות החדשות, המודל הגופני החדש, נותרו בגופם של החיילים גם לאחר שחרורם מן הצבא. חדירתן של יכולות אלו לגופם, הפיכתן לחלק ממלאי ההתנהגויות המובנות מאליהן והישארותן לאורך זמן הוסברו באמצעות הסכמה המושגית של בורדייה (Bourdieu, 1977, 1990) – ההביטוס. ראינו כי השינוי שגוף החייל עובר מתאים מבחינות רבות להגדרה הכללית של הביטוס, אך בניגוד להביטוס של בורדייה – אשר נוצר אך ורק בתהליך היסטורי מתמשך – השינוי בגופם של החיילים מתחולל בתקופת זמן קצרה ומרוכזת ובאמצעות פעילות אינטנסיבית. הבדל נוסף בין היכולות המוטמעות לפי מחקר זה ובין מושג ההביטוס הקלאסי הוא רעיון ההתהוות. ההביטוס שהציע בורדייה אינו עובר דרך שיחים מודעים או מכוונים של הסובייקט או של החברה המכוננת אותו, ואילו במחקר זה מדובר בהכשרה שהיא תהליך מכוון ומודע. התחושה המקרית או הספונטנית נעלמת כשמדובר בתהליך פורמלי, מתוכנן ומרוכז. אין כוונתי להחזיר את ראשו של המלך (בהיפוך לרצונו של פוקו לכרות אותו [1980, עמ' 121]) ולטעון בדבר קיומו של כוח מרכזי, אולי אפילו קונספירטיבי, המכוון ומניע את התהליך, אלא אני מבקשת לטעון כי דרך פרקטיקות ההכשרה האלימות והמרוכזות, המכוונות והגלויות, ייצרה המערכת גופים בעלי יכולות חדשות, אלימות יותר, הכוללות גם יכולות של שליטה והנאה.

עוד ראינו כי הביטוי הגופני של ההביטוס, המכונה אצל בורדייה Body Hexis, אינו אלא פן נוסף של חשיפת הערכים החברתיים והתפיסות התרבותיות המגולמים בגוף. במילים אחרות, זהו אינו מחקר של הגוף, אלא ביטויי החברה מגולמים בין היתר גם בגוף. ההביטוס מדגיש את "התרבותי שבגוף", הוא מחפש את ההיבטים התרבותיים המשוקעים בגוף. התבוננות זו מניחה לכאורה כי ההביטוס הוא חברתי-תרבותי שבא אחרי הביולוגי האוניברסלי. כאן מצטרפת טענתה של לוק (Lock, 1998, 2001) שכתבה על ביולוגיות מקומיות וחרגה מן השיח האנתרופולוגי הרווח שאינו מערער על האוניברסליות הביולוגית (בניגוד לנחרצות שלו בדבר העדר אוניברסליות תרבותית). היא מציעה את המושג ביולוגיות מקומיות כביטוי לביטול האוניברסליות הביולוגית ומבקשת להניח כי בכל חברה מתפתחים תנאים ביולוגיים מקומיים בתהליכים היסטוריים, אבולוציוניים וחברתיים. השפעתם של תנאים אלה על ביטויים מקומיים של מחלות אינה פחותה מהשפעתה של ההבניה החברתית-תרבותית-מקומית שלהן. ניתן יהיה לומר כי לוק לוקחת צעד אחורה ושואלת אם הגופני הוא אוניברסלי.

מכאן עולה התרומה שתורם לדיוננו מושג הביולוגיות המקומיות של לוק. מושג זה, המרמז על הצורך לאתגר את הבנתנו אודות הגוף, יכול להאיר באור חדש את השינוי שעברו החיילים. במקום לדון ביצירת הטבע השני שלהם, ארצה לשאול אם השינויים האינהרנטיים וארוכי הטווח יכולים לרמז על חדירה של המקומי-חברתי למה שנתפס עד כה כנתון, אוניברסלי וקבוע – הגוף. ואם כן, האם ניתן יהיה לתאר במחקר זה את השתנות הגוף של החיילים במונחים של "ביולוגיה מקומית חדשה", או שמא נכון יותר להתנסח במושגים של "הביטוס"?

במושג ביולוגיה מקומית הניחה לוק הנחה פְּרָה-מחקרית שאותה עלינו להביא בחשבון כשאנו מתבוננים בממצאים התרבותיים שלנו, ואילו במחקר זה הביולוגיה המקומית אינה הנחה מקדמית, אלא התוצאה של תהליך ההכשרה. כדי להתאים את המושג לדיוננו עלינו לומר כי בתום תהליך ההכשרה נוצרה ביולוגיה מקומית חדשה. מלבד זאת, לוק (כמו בורדייה) מניחה כי ההבדלים הביולוגיים המקומיים התפתחו בתהליך היסטורי אבולוציוני,

ואילו במחקר זה מדובר בפרק זמן קצר ואינטנסיבי. בעקבות כך עולה השאלה (כפי שנשאל לגבי ההביטוס) האם אפשר לשנות את הביולוגי (המקומי או האוניברסלי) ולהשפיע עליו דרך התנהגות יומיומית, דרך הכשרה חד פעמית, דרך הווה רגעי? האם ניתן להציע כי התחולל כאן שינוי ביולוגי מקומי, כי נוצרה כאן ביולוגיה מקומית חדשה, במסגרת זמן זו?

נוסף לכך, נראה כי גם רעיון ההתהוות הספונטנית שבבסיס ההנחה של הביולוגיות המקומיות (שוב כמו טענתו של בורדייה אודות התפתחות ההביטוס) אינו עולה בקנה אחד עם מחקר זה, שכן הכשרת החיילים היא אקט מכוון שהביא לשינוי הגופני. אם כך, מאין נובעת התחושה כי הכשרה זו וביטוייה הגופניים נוגעים הן בביולוגיה המקומית והן בהביטוס? כיצד ניתן להסביר תהליך קצר, אינטנסיבי, אקטיבי, המחולל שינויים גופניים ארוכי טווח? איזו המשגה אנליטית יכולה ליישב את הבנתנו בעניין? מחקר זה מאפשר לבנות מודל אנליטי חדש שיכיל את המושגים הביטוס וביולוגיה מקומית. אניח מבנה היררכי שבו מתקיימים מתחת לפני השטח הביולוגיה המקומית וההביטוס. מעל לפני השטח מתחוללים תהליכים ופועלים זָרוּים שונים. תהליך הכשרת החייל הוא סוג של זָרוּ עוצמתי ואינטנסיבי שהשפעתו והשינויים המתחוללים במהלכו חודרים את פני השטח ונוגעים במידת מה במה שמצוי מתחתיו, כלומר בביולוגיה המקומית ובהביטוס. הרובד שמעל לפני השטח הוא מודע, אקטיבי ומוגבל בזמן, בניגוד להביטוס ולביולוגיה המקומית שהם מובנים מאליהם ומתהווים לאורך הזמן ההיסטורי והאבולוציוני. כך ניתן להסביר כי הפעולות המתבצעות בזמן הביוגרפי של פרטים משפיעות בהיותן אינטנסיביות וגופניות (למידה דרך הגוף) וחודרות הן לרמה של ההביטוס והן לרובד בסיסי יותר של הביולוגיה המקומית. ההביטוס והביולוגיה המקומית אינם סטטיים, הם מגיבים לשינויים ולתהליכים חברתיים, ובמחקר זה ניתן לראות זרו של שינוי, של עיצוב. לפי מודל זה, ההביטוס והביולוגיה המקומית, המשקפים תהליכים ארוכי טווח, מעוצבים בזמן הביוגרפי הקצר והמרוכז של פרטים ומעצבים אותו.

מקורות

- גופמן, ארווין (1973). המאפיינים של מוסדות כוללניים. בתוך: משה ליסק (עורך), סוגיות בסוציולוגיה (ע' 264–303). תל אביב: עם עובד.
- דה סביליה, הלנה סינה וראובן גל (1998). ההיבט הסלוטוגני בהשפעות מצטברות של חויית מלחמה: מחקרי גישוש. מגמות, לט, 56–79.
- לומסקי-פדר, עדנה (1998). כאילו לא הייתה מלחמה: תפיסת מלחמה בסיפורי חיים של גברים ישראלים. ירושלים: מגנס.
- ליבליך, עמיה (1987). אביב שנות. תל-אביב: שוקן.
- נוי, שבתאי (1991). לא יכול יותר, תגובות ללחץ קרב. משרד הביטחון.
- נוי, שבתאי (2000). מצבי לחץ טראומתיים. תל-אביב: שוקן.
- סמימאן דרש, לימור (2004). אלימות, שליטה והנאה: היצירה הגופנית המחוודשת. ירושלים: האוניברסיטה העברית.

פוקו, מישל (1976). תולדות המיניות 1: הרצון לדעת. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
 קרין, נופר (1998). אלימות בסיפורי חיים של חיילים על שירות צבאי ארוך באינתיפאדה.
 ירושלים: האוניברסיטה העברית.
 שיאון, ליאורה (1997). דימויי גבריות אצל לוחמים: השירות בחטיבות הרגלים כטקס
 מעבר מנערות לבגרות. ירושלים: האוניברסיטה העברית, מרכז שין.
 ששון-לוי, אורנה (2000). זהויות מגדריות בצבא הישראלי. ירושלים: האוניברסיטה
 העברית.

Arkin, William & Dubrofsky, Lynne R. (1978). Military socialization and masculinity. *Journal of Social Issues*, 34(1), 151-169.

Ben-Ari, Eyal (1998). *Mastering soldiers: Conflicts, emotions and the enemy in an Israeli military unit*. Oxford: Berghahn.

Ben-Ari, Eyal (1999). *Masks and soldiering*. In: Edna Lomsky-Feder & Eyal Ben-Ari (Eds.), *The military and militarism in Israeli society* (pp. 169-189). Albany: State University of New York Press.

Ben-Ari, Eyal (with the assistance of Galeet Dardashti) (2001). Tests of soldierhood, trials of manhood: Military service and male ideals in Israel. In: Daniel Maman, Zeev Rosenhek & Eyal Ben-Ari (Eds.), *War, politics and society in Israel: Theoretical and comparative perspectives* (pp. 238-268). New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers.

Blacking, John (1977). *The anthropology of the body*. London: Academic Press.

Boene, Bernard (1990). How unique should the military be? A review of representative literature and outline of synthetic formulation. *Archives Européennes de Sociologie*, 31(1), 3-59.

Bourdieu, Pierre (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, Pierre (1990). *The logic of practice*. Stanford: Stanford University Press.

Bourke, Joanna (1999). *An intimate history of killing: Face-to-face killing in twentieth-century warfare*. London: Granta Books.

Bourne, Peter G. (1967). Some observations on the psychological phenomena seen in basic training. *Psychiatry*, 30, 187-196.

Csikszentmihalyi, Mihaly (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York: Harper & Row Publishers.

Csordas, Thomas J. (1993). Somatic mode of attention. *Cultural Anthropology*, 8(2), 135-156.

Douglas, Mary (1973). *Natural symbols*. New York: Pelican.

Eisenhart, Wayne R. (1975). You can't hack it little girl: A discussion of the covert psychological agenda of modern combat training. *Journal of Social Issues*, 31(4), 13-23.

Foucault, Michel (1977). *Discipline and punishment: The birth of the prison*. New York: Vintage Books Random House.

Foucault, Michel (1980). *Power/Knowledge*. New York: Pantheon Books.

- Frank, Arthur W. (1991). For a sociology of the body: An analytical review. In: Mike Featherstone, Mike Hepworth & Bryan S. Turner (Eds.), *The Body* (pp. 36–102). London: Sage.
- Geertz, Clifford (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Grossman, Dave (2000). Human factors in war: The psychology and physiology of close combat. In: Michael Evans & Alan Ryan (Eds.), *The human face of warfare: Killing, fear and chaos in battle* (pp. 5-24). London: Allen and Unwin.
- Grossman, Dave (1995). *On killing: The psychological cost of learning to kill in war and society*. Boston: Little Brown.
- Hendin, Herbert & Haas, Ann Pollinger (1984). Combat adaptation of vietnam veterans without posttraumatic stress disorder. *American Journal of Psychiatry*, 141, 956–960.
- Holmes, Richard (1985). *Acts of war: The behavior of men in battle*. New York: The Free Press.
- Hochschild, Arlie Russell (1979). Emotion work, feeling rules, and social structure. *The American Journal of Sociology*, 85(3), 551–575.
- Kleinman, Arthur (1995). Violence, culture and the politics of trauma. In: his (Ed.), *Writing at the margin: Discourse between anthropology and medicine* (pp. 173-189). Berkeley: University of California.
- Leavitt, John (1996). Meaning and feeling in the anthropology of emotions. *American Ethnologist*, 23(3), 514-539.
- Lock, Margaret (1998). Anomalous ageing: Managing the postmenopausal body. *Body and Society*, 4(1), 35-61.
- Lock, Margaret (2001). The tempering of medical anthropology: Troubling natural categories. *Medical Anthropology Quarterly*, 15(4), 478-492.
- Lutz, Catherine A. & White, Geoffrey M. (1986). The anthropology of emotion. *Annual Reviews in Anthropology*, 15, 405-436.
- Lutz, Catherine A. (1988). *Unnatural emotions*. Chicago: Chicago University Press.
- McElhinny, Bonnie (1994). An economy of affect: Objectivity, masculinity and the gendering of police work. In: Andrea Cornwall & Nancy Lindsfarne (Eds.), *Dislocating masculinity: Comparative ethnographies* (pp.159-172). London: Routledge.
- Messner, Michael A. (1992). *Power at play*. Boston: Beacon Press.
- Morgan, David H. J. (1994). Theatre of war: Combat, the military and masculinities. In: Harry Brod & Michael Kaufman (Eds.), *Theorizing masculinities* (pp.165-183). London: Sage.
- Rosaldo Michelle Z. (1984). Toward an anthropology of self and feeling. In: Richard A. Shweder & Robert A. Levine (Eds.), *Culture theory: Essays on mind, self, and emotion* (pp. 137–157). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosaldo, Renato I. (1984). Grief and a headhunter's rage: On the cultural force of emotions. In: Stuart Plattner & Edward Bruner (Eds.), *Text, play, and story: The construction and reconstruction of self and society* (pp. 178–195). Washington, DC: The American Ethnological Society.

- Scarry, Elaine (1985). *The body in pain*. Oxford: Oxford University Press.
- Scheper-Hughes, Nancy & Lock, Margaret (1987). The mindful body: A prolegomenon to future work in medical anthropology. *Medical Anthropology Quarterly*, 1(1), 6-41.
- Turner Bryan (1984). *The body and society*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wacquant, Loic (1995). The pugilist point of view: How boxers think and Feel about their trade. *Theory and Society*, 24(4), 489-535.
- Wacquant, Loic (2001). Whores, slaves and stallions: Languages of exploitation and accommodation among boxers. *Body and Society*, 7(2-3), 181-194.
- Winslow, Donna (1999). Rite of passage and group bonding in the Canadian airborne. *Armed Forces and Society*, 25(3), 429-458.
- Young, Allan (1995). *The harmony of illusions: Inventing post-traumatic stress disorder*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

